

Mr. M. L. Daniëls-Vetter
P. M. van der Zanden R.A.

De beroepsaansprakelijkheid van de registeraccountant

1. Inleiding

Van oudsher heeft het probleem van de aansprakelijkheid voor beroepsfouten van accountants in Nederland weinig aandacht gekregen. Slechts eenmaal is in het verleden een uitvoerige analyse van deze aansprakelijkheid gemaakt en wel in 1962 door Boertien in zijn dissertatie 'De civielrechtelijke aansprakelijkheid van openbare accountants naar Engels en Nederlands recht'.

Toch lijkt in dit gebrek aan belangstelling een kentering te komen. Onder meer door de steeds zakelijker wordende verhoudingen in onze maatschappij die ertoe leiden dat het publiek een grotere geneigdheid toont tot procederen in kwesties rondom produkt- en beroepsaansprakelijkheid.

Daarom willen wij trachten een overzicht te geven van de rechtsverhoudingen die op dit terrein voor accountants relevant zijn. Bovendien kan bestudering van de bepalingen inzake beroepsaansprakelijkheid wellicht het inzicht omtrent de verantwoordelijkheid van de accountant in bepaalde situaties vergroten. Men zoekt voor de aansprakelijkheidsstelling vaak steun in de vaktechnische verantwoordelijkheid van betrokkene en in die zin zal de vaktechnische verantwoordelijkheid basis zijn voor de aansprakelijkheid. Indien echter de civiele rechter anders beslist dan op grond van de vaktechnische opvattingen verwacht mocht worden, kan dit een aanwijzing zijn dat het maatschappelijk verkeer de opvattingen in beroepskringen niet deelt.

Een reden om thans aandacht aan de aansprakelijkheid van registeraccountants te besteden is tevens het feit dat het aantal wettelijke regelingen waarmede de accountants zich zien geconfronteerd het laatste decennium sterk is uitgebreid. Dit leidt tot mogelijke collisie tussen wettelijke regelingen en beroepsopvattingen c.q. beroepsbepalingen van de accountants.

Aangezien de invoering van het Nieuw Burgerlijk Wetboek (N.B.W.) naar verwachting niet lang meer op zich zal laten wachten, hebben wij in dit artikel naast de bestaande wetgeving vooral ook de komende wetgeving betrokken.

2. Aansprakelijkheid

De basis voor aansprakelijkheid ligt in de verantwoordelijkheid die men op zich neemt. De verantwoordelijkheid zou kunnen worden omschreven als

de morele verplichting in te staan voor de gevolgen van zijn daden en, onder omstandigheden, van daden van anderen. De aansprakelijkheid is te omschrijven als de juridisch afdwingbare aanvaarding van de gevolgen van deze daden.

In het algemeen zal deze aansprakelijkheid in concreto eerst manifest worden op het moment dat de daad schade veroorzaakt die volgens derden aan de dader op basis van diens verantwoordelijkheid is toe te rekenen. In abstracto komt ditzelfde naar voren in de wijze waarop de wetgever de aansprakelijkheid regelt. Ook hieraan liggen opvattingen omtrent verantwoordelijkheden ten grondslag.

Duidelijk is dat het begrip verantwoordelijkheid ruimer is dan het begrip aansprakelijkheid, zodat vooropgesteld moet worden dat vanuit de aansprakelijkheid de verantwoordelijkheid niet steeds geheel kan worden gekend. Desalniettemin kunnen de wettelijke regelingen omtrent aansprakelijkheid en de rechterlijke beslissingen daarover, ons aanwijzingen geven over de maatschappelijke opvattingen met betrekking tot verantwoordelijkheid.

In de onderhavige problematiek, beroepsaansprakelijkheid van registeraccountants, bestaan de daden voor de gevolgen waarvan de accountant heeft in te staan uit zijn werkzaamheden die culminereren in zijn mededeling omtrent de uitkomst van zijn arbeid. In beginsel worden zijn werkzaamheden beheerst door de vaktechnische opvattingen in kringen van openbare accountants. Deze opvattingen op hun beurt worden (mede) gevormd door hetgeen het maatschappelijk verkeer, al dan niet gecodificeerd, van accountants verwacht. De juridisch afdwingbare aanvaarding van de gevolgen zal naar voren komen als de accountant in rechte wordt aangesproken omdat naar de mening van klager/eiser aan zijn mededeling een gebrek kleefde dat schade veroorzaakte.

Van belang is nog te wijzen op het onderscheid tussen aansprakelijkheid door schuld en buiten schuld (de zgn. risico-aansprakelijkheid). Van risico-aansprakelijkheid spreekt men, in dit kader, indien men verantwoordelijk is voor daden van anderen. In het vervolg zal hierop nader worden ingegaan. In het algemeen zal de accountant op tweeërlei wijze de hiervoor bedoelde verantwoordelijkheid op zich nemen, te weten:

- door in contractuele relatie te treden;
- door zich in het maatschappelijk verkeer te begeven met het uitdrukkelijke doel (onbekende) derden (bijvoorbeeld aandeelhouders van een gecontroleerde rechtspersoon) op zijn accountantsverantwoordelijkheid te doen steunen.

2.1. Contractuele aansprakelijkheid (wanprestatie)

De betrekking tussen opdrachtgever en accountant wordt meestal gekwalificeerd als een overeenkomst tot het verrichten van enkele diensten (artikel 1637 BW). Dit soort overeenkomsten zijn niet nader in de wet geregeld, slechts is bepaald dat deze overeenkomsten 'door de aan dezelve eigene bepalingen en bedongene voorwaarden, en bij gebreke van deze door het gebruik, worden geregeerd'. Aangezien Nederlandse accountants (tot op heden) in het algemeen geen standaardcontract hanteren en het opstel-

len van een uitgebreide overeenkomst (nog) niet gebruikelijk is, kan in veel gevallen niet worden teruggegrepen naar de 'eigene bepalingen en bedongene voorwaarden'.

Bij de beoordeling van de inhoud van de overeenkomst zal de rechter zich ongetwijfeld mede-oriënteren op hetgeen in de beroepskring van accountants gebruikelijk is ten aanzien van het uitvoeren van opdrachten. Langs deze weg zullen de verplichtingen welke de accountant uit hoofde van zijn beroepsopvatting heeft, invloed uitoefenen op de inhoud van de overeenkomst.

Een deel van deze beroepsopvattingen is neergelegd in de verordening Gedrags- en beroepsregels registeraccountants (GBR) van het publiekrechtelijk lichaam het Nederlands Instituut van Registeraccountants.

Onder juristen bestaat overigens geen eenstemmigheid over de vraag in hoeverre de GBR rechtstreeks invloed kunnen hebben op de overeenkomst. Dit kan met name interessant zijn in die gevallen waar de opdrachtgever zich tegenover de accountant opstelt en een beroep door de accountant op de GBR verwerpt.

Contractuele aansprakelijkheid ontstaat bij wanprestatie (artikel 1279 BW en verder, artikel 6.1.8.1. N.B.W. en verder, art. 6.5.4.6. N.B.W.). Tenzij uitdrukkelijk anders is overeengekomen, heeft de schuldeiser bij wanprestatie recht op nakoming en/of schadevergoeding of op ontbinding van de overeenkomst eventueel met schadevergoeding.

Zoals ook bij andere vrije beroepen het geval is, wordt aangenomen dat van wanprestatie sprake is indien de accountant een beroepsfout begaat. Van een beroepsfout is sprake indien de accountant zijn taak niet heeft uitgevoerd zoals een bekwaam en zorgvuldig beroepsgeenoot deze zou uitvoeren. Er wordt aansluiting gezocht bij de hiervoor reeds aangehaalde beroepsopvattingen. Aangezien dit begrip ook bij de onrechtmatige daad een belangrijke rol speelt, zal in paragraaf 4 afzonderlijk op het begrip beroepsfout worden ingegaan.

In aansprakelijkheidsprocedures zal in het algemeen naast de 'beroepsfout' tevens schade moeten worden aangetoond alsmede een causaal verband tussen de beroepsfout en de schade. Ook deze elementen hebben onrechtmatige daad en wanprestatie gemeen. Deze aspecten zullen in paragraaf 3 worden besproken.

Interessant is nog in dit verband de vraag of een accountant door middel van een exoneratie-clausule (niet-aansprakelijkheidsbeding) in een eventuele overeenkomst zijn contractuele aansprakelijkheid kan beperken. Juridisch gezien moet dit zeker mogelijk worden geacht, behalve, zoals te begrijpen, voor eigen opzet of grove schuld. In hoeverre beperking van aansprakelijkheid in beroepskringen geaccepteerd zal worden, is niet duidelijk.

2.2. Aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad

De aansprakelijkheid van de accountants tegenover derden zal zich met name kunnen voordoen daar waar de accountant in zijn publieke functie

van 'wettelijk controleur' van de jaarrekening optreedt, immers hierbij richt hij zich tot het 'maatschappelijk verkeer'. Doch ook buiten deze functie kan de aansprakelijkheid tegenover derden zich voordoen, bijvoorbeeld in die gevallen waarin hij aan zijn opdrachtgever mededelingen doet die ertoe kunnen dienen om derden op deze mededelingen te doen vertrouwen bij het nemen van een beslissing.

De aansprakelijkheid zal de derde baseren op het feit dat de accountant door te handelen zoals hij deed, een onrechtmatige daad beging die aan derden schade toebrengt. Artikel 1401 BW stelt: 'Elke onrechtmatige daad, waardoor een ander schade wordt toegebracht stelt degene door wiens schuld die schade veroorzaakt is in de verplichting om dezelve te vergoeden'.

De jurisprudentie heeft dit uitgewerkt in een aantal elementen:

1. de daad moet onrechtmatig zijn;
2. er moet schade geleden zijn;
3. iemand moet schuld hebben;
4. er moet een causaal verband bestaan tussen daad en schade;
5. de geschonden norm moet de strekking hebben het getroffen belang te beschermen.

Deze elementen zijn ook vastgelegd in het komende recht, te weten in boek 6 van het N.B.W. de artikelen 6.3.1.1. en volgende.

Zoals reeds opgemerkt hebben onrechtmatige daad en wanprestatie de elementen schade en causaal verband gemeen. Deze worden in paragraaf 3 besproken. Omtrent de elementen onrechtmatigheid, schuld en bescherming van het getroffen belang kan het volgende worden gesteld:

Onrechtmatigheid

In het bekende arrest van de Hoge Raad d.d. 31 januari 1919 (Lindenbaum/Cohen) is een omschrijving gegeven van hetgeen een onrechtmatige daad is. Volgens de termen van dit arrest handelt men onrechtmatig indien men in strijd handelt met 'de zorgvuldigheid welke in het maatschappelijk verkeer betaamt ten aanzien van eens anders persoon of goed'. Een accountant handelt in strijd met de hier bedoelde zorgvuldigheid indien hij een beroepsfout maakt. De inhoud van dit begrip is gezien het belang nader uitgewerkt in paragraaf 4. De elementen uit de omschrijving in genoemd arrest zijn in artikel 6.3.1.1. lid 2 van het N.B.W. opnieuw geformuleerd: 'Als onrechtmatige daad worden aangemerkt een inbreuk op een recht en een doen nalaten in strijd met een wettelijke plicht of met hetgeen volgens ongeschreven recht in het maatschappelijk verkeer betaamt, een en ander behoudens de aanwezigheid van een rechtvaardigingsgrond'.

Schuld

Schuld moet hier verstaan worden in de zin van toerekening van de daad aan de dader. Artikel 6.3.1.1. lid 3 N.B.W. geeft als criteria daarvoor: verwijtbaarheid aan, danwel krachtens wet of maatschappelijke opvatting voor rekening komend van de dader.

Overigens erkent men dat er zowel schulduitsluitingsgronden ten aanzien van de dader (bijv. ontoerekeningsvatbaarheid) als rechtvaardigingsgronden

voor de gedraging kunnen zijn. De schulduitsluitingsgronden zullen in het algemeen voor accountants niet aan de orde komen, doch een beroep op een rechtvaardigingsgrond lijkt niet bij voorbaat uitgesloten. Indien de dader bijvoorbeeld verschoonbaar dwaalde omtrent de onrechtmatigheid van zijn daad, is geen schuld in de hier gebezigde zin aanwezig.

Men zal zich echter wel moeten realiseren dat aan een accountant ten aanzien van zijn vakgebied (bijvoorbeeld het jaarrekeningenrecht) strengere eisen worden gesteld dan aan de 'leek'.

De geschonden norm moet de strekking hebben het getroffen belang te beschermen

Met het vereiste dat de geschonden norm de strekking moet hebben het getroffen belang te beschermen (relativiteit), wordt bedoeld dat de overtreden norm, waarmede in dit kader in beginsel steeds een wettelijke norm is bedoeld, juist moet dienen ter bescherming tegen schade zoals de benadeelde die heeft geleden (artikel 6.3.1.2. N.B.W.). Bijvoorbeeld: de bepalingen van titel 6 van B.W. 2 ter zake van de jaarrekening dienen ter bescherming van de belangen van bij de onderneming betrokken personen, door hen de beschikking te geven over betrouwbare financiële informatie. Deze norm zal in kwesties inzake schade tengevolge van onjuiste informatieverstrekking van belang zijn.

3. Schade en causaal verband

Zowel in geval van wanprestatie als bij een actie uit onrechtmatige daad zal ondermeer schade en een causaal verband tussen de daad of het nalaten en de schade moeten worden aangetoond.

Schade

Onder de schade die aangetoond moet worden is zowel te verstaan vermogensschade (geleden verlies/gederfde winst) als ander nadeel, dit laatste voorzover de wet op vergoeding hiervan recht geeft. In titel 1, afdeling 9 van boek 6 van het N.B.W. worden de wettelijke verplichtingen tot schadevergoedingen geregeld. Hierin is ondermeer bepaald dat de rechter de schade begroot op de wijze die het meest met de aard ervan in overeenstemming is (artikel 6.1.9.3. N.B.W.).

In feite is in het N.B.W. de huidige praktijk vastgelegd met dien verstande dat naar N.B.W. de rechter een matigingsrecht toekomt, hetgeen de rechter volgens de huidige wet niet heeft. Wellicht kan dit matigingsrecht van de rechter voor accountants in de toekomst betekenis krijgen.

Het genoemde artikel bepaalt verder nog: 'De matiging mag niet geschieden tot een lager bedrag dan waarvoor de schuldenaar zijn aansprakelijkheid door verzekeringen heeft gedekt of verplicht was te dekken'.

Ook dit deel van de bepaling is voor registeraccountants van groot belang, immers in kringen van accountants is het gebruikelijk het risico van aansprakelijkheid tot aanzienlijke sommen te verzekeren.

Causaal verband

Indien de accountant onjuiste mededelingen doet en daardoor onrechtmatig handelt of wanprestatie pleegt, moet steeds worden nagegaan of er een causaal verband te leggen is tussen zijn onjuiste mededeling en de ontstane schade.

Blijkens het arrest van de H.R. van 19 december 1975 (N.J. 1976, 280) zullen bij beoordeling van de causaliteit de gevolgen van de daad naar redelijkheid aan de aangesprokene moeten kunnen worden toegerekend. Ook het N.B.W. gaat in artikel 6.1.9.4. in deze richting: 'Voor vergoeding komt slechts in aanmerking schade die in zodanig verband staat met de gebeurtenis waarop de aansprakelijkheid van de schuldenaar berust, dat zij hem, *mede gezien de aard van de aansprakelijkheid en de schade*, als gevolg van deze gebeurtenissen kan worden toegerekend'.

De vraag is overigens in hoeverre in geval van bijvoorbeeld een mededeling bij een jaarrekening de schade toegerekend kan worden aan de accountant en in hoeverre aan het orgaan dat de jaarrekening opstelde.

4. Beroepsfout

Uit het voorgaande blijkt dat de accountant zowel contractueel als tegenover derden aansprakelijk kan zijn bij het begaan van een beroepsfout. Dit laatste begrip definieert Boertien in zijn dissertatie als volgt: 'een fout, waarvan deskundigen, ook indien zij zich zoveel mogelijk verplaatsen in de situatie van de betrokkene op het moment van het plaatsvinden van de fout, na zorgvuldige en objectieve overweging concluderen, dat het een handelen of nalaten is, dat voor een normaal zorgvuldige en vakbekwame accountant in die omstandigheden vaktechnisch ontoelaatbaar is'.

Ook in de weinige (oude) literatuur die over dit onderwerp is verschenen zijn dergelijke definities te vinden.

Michiels van Kessenich zegt in haar boek 'Beroepsfouten': 'De norm mag niet bepaald worden door de grootste gemene deler (van het beroep) . . . Het normatieve element van de toepassing komt het duidelijkst tot uiting indien men toetst aan de inspanning van een redelijk handelend vakgenoot'. Zij splitst de inspanning in een subjectief moment: de innerlijke gesteldheid, de zorg van de deskundige, en een objectief moment: zijn kennis en kunde in het algemeen. Het ontbreken van één van beide kan tot aansprakelijkheid leiden omdat gesteld kan worden dat de zorgvuldigheid ontbreekt.

Zij stelt verder nog dat het eerste element, de zorg, niet wordt beïnvloed door uiterlijke omstandigheden; het moet daarom getoetst worden aan de zorg van een redelijk handelend vakgenoot zonder meer. Doch het tweede element, de bekwaamheid, is wel degelijk mede van de omstandigheden afhankelijk en daarom moet dit naar haar mening getoetst worden aan de bekwaamheid van een redelijk handelend vakgenoot in gelijk liggende omstandigheden.

Uit het vorenstaande mag worden geconcludeerd dat bij de beoordeling of een beroepsfout is begaan, de rechter zich zal richten naar hetgeen een bekwaam vakgenoot redelijkerwijs zou hebben gedaan. Hij zal de gewraakte

handeling aldus marginaal toetsen. In het algemeen zal het zo zijn dat 'hetgeen een bekwaam vakgenoot redelijkerwijs zou hebben gedaan' aansluit bij de opvattingen binnen het beroep. Uitdrukkelijk moet echter worden gesteld dat de rechter degene is die dit toetst en derhalve uitmaakt of van een beroepsfout sprake is. Zijn mening kan afwijken van de beroepsopvattingen. Dit komt onder andere duidelijk tot uitdrukking in een arrest van het Hof te Arnhem van 29 mei 1973 (N.J. 1975, 201) naar aanleiding van een geding omtrent het optreden van een notaris waarin het Hof overweegt: 'De opvatting in het notariaat behoeft niet noodzakelijkerwijs samen te vallen met hetgeen volgens de regels van het recht in casu geldt'. Indien de rechter zich in zijn oordeel distantieert van de beroepsopvattingen, dan dient het beroep steeds te overwegen of de jurisprudentie noopt tot het bijstellen van de beroepsopvattingen.

De rechter is in het verleden slechts zelden geroepen geweest te oordelen over een beroepsfout van een registeraccountant. Daarbij is nooit afgeweken van de bestaande beroepsopvattingen. Voor wat betreft de beoordeling omtrent hetgeen in een concreet geval de opvattingen binnen het beroep zouden kunnen zijn, kan behalve in deze jurisprudentie steun worden gezocht in de Wet op de Registeraccountants, de jurisprudentie van met name de tuchtrechter en publikaties.

In de Wet op de Registeraccountants is vastgelegd hetgeen de wetgever als voorwaarden voor een goede beroepsuitoefening ziet. Dit zijn een publiekrechtelijk lichaam (de Orde) met verordenende bevoegdheid, dat onder meer tot taak heeft het bevorderen van een goede beroepsuitoefening en het behartigen van het gemeenschappelijk belang van de accountant. Aan deze wet is niet rechtstreeks te ontleen hetgeen als beroepsopvattingen moet worden bestempeld.

In de op basis van deze wet uitgevaardigde verordening Gedrags- en beroepsregels registeraccountants zijn de uitgekristalliseerde opvattingen binnen het beroep tot uitdrukking gekomen. Deze spelen een belangrijke rol bij de beoordeling of sprake is van een beroepsfout. Bij interpretatie van deze regels zal echter steun worden gezocht in de overige genoemde rechtsbronnen. Bovendien zal, zoals reeds is gesteld, de civiele rechter bij strijdigheid tussen deze regels en het civiele recht dit laatste moeten laten prevaleren.

Van de civiele rechter zijn ons slechts vijf uitspraken in processen gericht tegen accountants bekend¹. Uit deze uitspraken kan slechts geconcludeerd worden dat de accountant de gesignaleerde leemten in de administratie uitdrukkelijk aan zijn opdrachtgevers moet melden.

De arresten van de Ondernemingskamer van het Gerechtshof te Amsterdam inzake jaarrekeningprocedures hebben tot de vraag geleid in hoeverre accountants, die bij de controle van een jaarrekening waarvan de vaststelling en/of goedkeuring werd vernietigd, waren betrokken, op grond van deze uitspraak enig verwijt zou kunnen worden gemaakt. Gesteld zou kunnen worden dat, indien de Ondernemingskamer constateert dat niet

voldaan is aan titel 6 BW 2, een goedkeurende verklaring van een register-accountant ten onrechte is afgegeven waarmee het vermoeden van een mislag bestaat.

De stelling dat een arrest van de Ondernemingskamer waarbij de vaststelling en/of goedkeuring van een jaarrekening wordt vernietigd een onjuist handelen van de accountant impliceert, achten wij niet juist. De accountant, die in eerste instantie de jaarrekening toetst, kan op basis van jurisprudentie, vakliteratuur en ervaring redelijkerwijs tot een bepaalde wetsinterpretatie geraken die, naar achteraf blijkt, toch niet door de Ondernemingskamer of de Hoge Raad wordt gedeeld. Ten aanzien van dit aspect is in het recente verleden wel de parallel getrokken met de verhouding tussen lagere en hogere rechter, waarbij algemeen aanvaard is dat een afwijkend oordeel van de hogere rechter niet inhoudt dat de lagere rechter laakbaar heeft gehandeld.

De tuchtrechtspraak levert uitgebreide jurisprudentie rondom beroepsfouten. Uit de uitspraken van de tuchtraad kan worden afgeleid wanneer volgens algemene beroepsopvattingen de grenzen van een bekwame en zorgvuldige beroepsuitoefening zijn overschreden. Hierdoor wordt een concretere inhoud aan de GBR gegeven.

Uit een publikatie van het bestuur van het NIVRA in 'de Accountant' van april 1978 blijkt dat het bestuur onder meer bij het vernietigen van de vaststelling van een jaarrekening door de Ondernemingskamer in alle gevallen de Raad van Tucht zal vragen een onderzoek in te stellen. Dit wekt de indruk dat bij een vernietiging door de Ondernemingskamer van de vaststelling en/of goedkeuring van een jaarrekening impliciet de positie van de accountant in opspraak is gekomen. Zoals uit het voorgaande mag blijken menen wij dat deze opvatting niet terecht is.

Tenslotte vindt de opinievorming binnen het beroep in belangrijke mate plaats in de vaktechnische literatuur.

5. Gevolgen van de samenwerking voor de aansprakelijkheid

Bij het beoordelen van de gevolgen van samenwerking met anderen kunnen de twee volgende aspecten worden onderscheiden:

- de gevolgen van de rechtsvorm waarin de accountant zijn beroep uitoefent; deze zullen besproken worden in paragraaf 5.1.
- de gevolgen van inschakeling van derden bij uitvoering van de werkzaamheden, waarbij onderscheid moet worden gemaakt tussen derden die in dienstverband tot de accountant staan (behandeld in paragraaf 5.2.) en derden die niet in dienstverband tot de accountant staan (behandeld in de paragrafen 5.3. en 5.4.).

5.1. Gevolgen van de rechtsvorm waarin de accountant zijn beroep uitoefent

Maatschap

De burgerlijke maatschap is geregeld in de artikelen 1655 tot 1689 BW. De definitie die vaak in de literatuur gebruikt wordt luidt: 'Maatschap is een overeenkomst gericht op een doorgaans duurzame samenwerking tussen twee of meer personen teneinde een gemeenschappelijk vermogensrechtelijk voordeel te behalen, ter bereiking van welk doel de partijen zich jegens elkaar verbinden om iets in gemeenschap te brengen'.

De maatschap wordt als vennootschap onder firma beschouwd indien zij wordt uitgeoefend onder een gemeenschappelijke naam en ten doel heeft de uitoefening van een bedrijf.

Er is veel gediscussieerd over de vraag of accountants hun beroep uitoefenen in de vorm van een bedrijf. Dit is van belang omdat veel accountantskantoren onder gemeenschappelijke naam optreden. Indien sprake zou zijn van een bedrijf, worden zij beschouwd als een vennootschap onder firma hetgeen ten aanzien van de aansprakelijkheid inhoudt:

- a. een afgescheiden zaaksvermogen waarop zaakscrediteuren bij voorrang verhaal hebben en, wat belangrijker is,
- b. ieder van de firmanten is hoofdelijk aansprakelijk voor het geheel der schulden.

Wij menen dat vooralsnog in de praktijk blijkt dat in de relatie tussen cliënt en accountant de persoonlijke kwaliteiten van de betreffende accountant alsook zijn persoonlijke houding ten opzichte van de problematiek van zijn cliënt een grote rol spelen.

Besloten vennootschap

De mogelijkheid om de beroepsuitoefening te doen plaatsvinden in de vorm van een besloten vennootschap is pas gecreëerd bij de invoering van de GBR in 1973. Naast de voordelen op vermogensrechtelijk, organisatorisch en fiscaal terrein wordt in de literatuur ook als voordeel genoemd de beperking van de aansprakelijkheid. Deze beperking houdt in dat bij aansprakelijkheid ten hoogste het vermogen van de rechtspersoon verloren kan gaan omdat de rechtspersoon door haar organen de wanprestatie of de onrechtmatige daad begaat. Bij het vaststellen van 'Algemene voorwaarden voor het afgeven van een mededeling van toelating voor een rechtspersoon', geregeld in artikel 23 GBR, heeft het bestuur ten aanzien van de aansprakelijkheid als hoofdregel bepaald: 'De financiële aansprakelijkheid van de rechtspersoon dient te allen tijde op aanvaardbare wijze te zijn gedekt'. In de toelichting hierop stelt het bestuur dat onder 'aanvaardbare wijze' moet worden verstaan: datgene wat in accountantskringen gebruikelijk is. Een risicodekking van 10% van de bruto jaaromzet, zoals in de vroegere Algemene Voorwaarden genoemd kan hiervoor een aanwijzing zijn'.

Men kan zich afvragen of de vertrouwensrelatie die de accountant met het maatschappelijk verkeer en zijn cliënt heeft, het beperken van de aansprakelijkheid verdraagt. Bij de steeds verdergaande verzakelijking van de verhouding lijkt ons deze beperking aanvaardbaar. Ook het feit dat bedrijf en beroep steeds meer naar elkaar toegroeien pleit voor dit standpunt. Dit

is ook de conclusie van Westbroek in zijn artikel 'De besloten vennootschap en de beroepsaansprakelijkheid' in de Naamloze Vennootschap februari/maart 1976.

5.2. Gevolgen van inschakeling van derden in dienstverband bij de uitvoering van de werkzaamheden

Hieronder zullen in het kort besproken worden de aansprakelijkheid van de accountant jegens opdrachtgever en derden voor zijn personeel en zijn medewerkers-registeraccountants.

Verhouding ten opzichte van zijn personeel

Men kan stellen dat de accountant door zijn mededeling de verantwoordelijkheid zowel jegens zijn opdrachtgever als jegens derden op zich neemt voor de kwaliteit van de door zijn personeel verrichte werkzaamheden. Zijn aansprakelijkheid is derhalve een schuldaansprakelijkheid.

Daarnaast heeft de accountant in de contractuele verhouding met zijn opdrachtgevers een risico-aansprakelijkheid voor zijn werknemers op grond van artikel 6.1.8.3. N.B.W. In dit artikel is bepaald dat indien men bij de uitvoering van een verbintenis gebruik maakt van hulp van andere personen, men voor hun gedragingen op gelijke wijze aansprakelijk is als voor eigen gedragingen.

Voor wat betreft de aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad kan gewezen worden op de risico-aansprakelijkheid voor werknemers, die in artikel 6.3.2.2. N.B.W.² op de werkgever wordt gelegd.

Verhouding ten opzichte van zijn medewerkers-registeraccountants

De hiervoor genoemde bepalingen zijn evenzeer van toepassing op medewerkers-registeraccountants, aangezien tussen medewerkers-registeraccountants en vennoten-registeraccountants sprake is van een dienstbetrekking. De GBR bepalen in artikel 19 'Het optreden in dienstverband tast de eigen vaktechnische verantwoordelijkheid van de registeraccountant niet aan'.

Wij menen dat, evenals medewerkers en stagiaires op advocatenkantoren, medewerkers tegenover opdrachtgevers aansprakelijk kunnen zijn uit hoofde van wanprestatie en onrechtmatige daad (zie Michiels van Kessenich). Immers hun relatie tot cliënten kan zeer zelfstandig zijn. Indien de medewerker-registeraccountant materieel zelfstandig optreedt, is hierop van toepassing de laatste in artikel 6.3.2.2. lid 3 genoemde zinsnede 'mede gelet op de aard van hun verhouding, uit de omstandigheden van het geval anders voortvloeit'. Uit dien hoofde zal verhaal door de partners op hen mogelijk zijn, zij het dat dit meestal geen praktisch belang heeft omdat veel accountantskantoren een verzekering tegen beroepsaansprakelijkheid hebben gesloten die ook de fouten van medewerkers dekt.

5.3. Gevolgen van het gebruik maken van werkzaamheden van derden die niet in dienstverband staan

Het inschakelen van derde-openbare accountants doet zich in de praktijk

het meeste voor in concernverhoudingen. Hierbij zijn in beginsel twee situaties denkbaar:

- De concernaccountant neemt het initiatief tot inschakeling van de derde-accountant (meestal uit efficiency-overwegingen); tussen de derde-accountant en de concernaccountant bestaat derhalve een contractuele relatie; het concern heeft niet noodzakelijk een contractuele band met de derde-accountant. Indien de derde-accountant zich in het openbaar moet uitlaten over de jaarrekening van de dochter zal in het algemeen een benoeming door de bevoegde organen van de dochtermaatschappij noodzakelijk zijn. Alsdan bestaat er wel een contractuele band tussen de dochtermaatschappij en de derde-accountant, doch niet tussen derde-accountant en de moedermaatschappij. Met deze laatste heeft de concernaccountant zijn overeenkomst. In het navolgende zal de relatie dochtermaatschappij - derde-accountant onbesproken blijven.
- Het bestuur van de moedermaatschappij neemt - vaak mede als daartoe bevoegd orgaan van de dochtermaatschappij - het initiatief tot keuze van een lokale accountant. De concernaccountant maakt van de werkzaamheden van deze accountant gebruik. Tussen de derde-accountant en de concernaccountant bestaat geen overeenkomst. Tussen zowel moedermaatschappij als dochtermaatschappij en derde-accountant bestaat wel een contractuele relatie. De contractuele relatie tussen derde-accountant en dochtermaatschappij blijft in het navolgende onbesproken.

Achtereenvolgens worden thans besproken de gevolgen van een beroepsfout begaan door de derde-accountant indien geageerd wordt uit enerzijds wanprestatie en anderzijds onrechtmatige daad jegens de concernaccountant. Beide voornoemde situaties zullen afzonderlijk worden besproken. Daarna zal worden nagegaan hoe de regeling van deze materie in de GBR zich verhoudt tot het besprokene.

Wanprestatie

Hoofdregeel is hier naar onze mening dat indien een deskundige bij de uitoefening van zijn taak een andere deskundige inschakelt, hij dit doet op eigen risico. Hij is voor de gedragingen van de andere deskundige op gelijke wijze aansprakelijk als voor zijn eigen gedragingen. In het N.B.W. is een en ander (zij het als aanvullend recht) vastgelegd in artikel 6.1.8.3.: 'Maakt de schuldenaar bij de uitvoering van een verbintenis gebruik van de hulp van andere personen, dan is hij voor hun gedragingen op gelijke wijze als voor eigen gedragingen aansprakelijk.'

Indien de opdrachtgever de accountant aanspreekt voor de schade die hij heeft geleden als gevolg van een beroepsfout van de door de concernaccountant ingeschakelde derde-accountant dan is de concernaccountant derhalve hiervoor aansprakelijk, hetgeen overigens het regres van hem op de derde-accountant onverlet laat.

Op grond van de geciteerde bepaling uit het N.B.W. zal de onderneming de concernaccountant kunnen aanspreken voor fouten van de derde-accountant zelfs als het concern het initiatief tot keuze van de derde-accountant

heeft genomen en er tussen de concernaccountant en de derde-accountant geen contractuele relatie bestaat.

Wij vragen ons echter af of, indien ook een contractuele band bestaat tussen de opdrachtgever en de derde-accountant, de risico-aansprakelijkheid van de concernaccountant niet wordt teruggebracht tot een schuld-aansprakelijkheid. Als de concernaccountant kan aantonen dat hij uitgebreid kennis heeft genomen van het werk van de derde-accountant en hem geen schuld treft voor de gemaakte beroepsfout, zou hij ons inziens vrijuit dienen te gaan. De opdrachtgever zal dan de derde-accountant rechtstreeks uit wanprestatie moeten aanspreken.

Overigens kan nog worden opgemerkt dat indien het concern de derde-accountant benoemde, op grond van de in artikel 6.1.9.6. N.B.W. vervatte 'eigen schuld' van de benadeelde, de aangesproken concernaccountant kan verlangen dat bij de bepaling van de vergoedingsplicht de schade over benadeelde en hemzelf wordt verdeeld.

Onrechtmatige daad

Indien een derde de concernaccountant aanspreekt voor schade als gevolg van beroepsfouten begaan door een derde-accountant van wiens werkzaamheden hij gebruik maakt, dan geldt eveneens de hiervoor geformuleerde regel: de concernaccountant is aansprakelijk, hij kan echter regres nemen op de derde-accountant. Dit klemt temeer nu deze derde geen kennis behoeft te dragen van de interne verhouding tussen de concernaccountant, de derde-accountant en de opdrachtgever.

De derde-accountant is overigens op grond van het algemene beginsel dat ieder aansprakelijk is voor zijn eigen onrechtmatige daden, ook aansprakelijk.

Het N.B.W. kent een bepaling dat naast de niet ondergeschikte ook zijn opdrachtgever aansprakelijk is. Deze bepaling (artikel 6.3.2.3.) geldt echter uitsluitend voor werkzaamheden ter uitoefening van een *bedrijf* en luidt als volgt: 'Indien een niet ondergeschikte die in opdracht van een ander werkzaamheden tot uitoefening van zijn bedrijf verricht, jegens een derde aansprakelijk is voor een bij die werkzaamheden begane fout, is ook die ander jegens de derde aansprakelijk'. De achtergrond van deze bepaling is de gedachte dat de gelaedeerde zich steeds tot het bedrijf - als eenheid - moet kunnen wenden. Het risico dat het bedrijf het betaalde bedrag niet op de opdrachtnemer kan verhalen moet als bedrijfsrisico worden beschouwd. Wij vragen ons af of wellicht uit deze bepaling, die zoals gezegd uitsluitend voor een *bedrijf* geldt, a contrario voor het *accountantsberoep* niet af te leiden is dat de deskundige die van de derde openbare accountant gebruik maakt, zich wel kan disculperen indien hij kan aantonen dat hem geen enkel verwijt treft.

Het hiervoor opgemerkte ten aanzien van de 'eigen schuld' geldt ook in het geval van onrechtmatige daad acties.

De GBR

In de GBR is de verhouding tussen de accountant en de 'derde-accountant' die een deelverantwoording controleert enigszins afwijkend hiervan gere-

geld. Zo wordt in artikel 15 GBR gesteld dat de accountant die bij de beoordeling van de werkzaamheden van de derde-accountant niet verder gaat dan de grondslagen welke de andere accountant bij zijn arbeid ter zake van de deilverantwoording heeft gehanteerd, in zijn verklaring moet vermelden dat hij mede gebruik heeft gemaakt van de verklaring van een andere accountant.

Deze vermelding zou, aldus de GBR, achterwege mogen blijven indien de beoordeling van de arbeid eventueel aangevuld met eigen onderzoek, de registeraccountant in staat stelt de verantwoordelijkheid voor de totaalverantwoording ongedeeld te dragen.

Wij menen dat op grond van de hiervoor geschetste huidige en toekomstige wettelijke regeling van de aansprakelijkheid er in het maatschappelijk verkeer van wordt uitgegaan dat de deskundige die de accountantsverklaring tekent steeds de verantwoordelijkheid voor het geheel draagt. Wij concluderen dan dat de GBR een van het civiele recht afwijkende regeling omtrent aansprakelijkheid (en daarmee impliciet omtrent verantwoordelijkheid) bevatten. Artikel 15 is indertijd door compromissen tot stand gekomen en draagt daar duidelijk de sporen van. Het lijkt echter wenselijk nu te overwegen de regeling in de GBR omtrent de vermelding van het 'mede gebruik van andere accountant' te laten vervallen en duidelijk tot uitdrukking te brengen dat de accountant zodanige zorgvuldigheid moet betrachten dat hij de verantwoordelijkheid voor het geheel kan dragen. Waarbij hij natuurlijk, zij het op eigen risico, de eigen verantwoordelijkheid en aansprakelijkheid van de derde-accountant in zijn beoordeling van de vraag in hoeverre hij gebruik maakt van diens werk mag betrekken. Een en ander sluit regres op de andere accountant niet uit.

5.4. Het gebruik maken van werkzaamheden van de interne accountant

Doorgaans houdt in Nederland de externe accountant bij het bepalen van zijn eigen werkzaamheden rekening met de werkzaamheden van de interne accountant van een onderneming.

Voor een goed inzicht in de gevolgen voor de aansprakelijkheid is nodig de positie van de interne accountant nader te bezien. Wij zullen dit doen naar de positie onder het N.B.W.

In het N.B.W. wordt in artikel 6.3.2.2. de aansprakelijkheid voor werknemers geregeld².

De hoofdregel blijft dat ieder aansprakelijk is voor zijn eigen onrechtmatige daden. De weergegeven regels houden in dat in bepaalde omstandigheden de werkgever en niet de werknemer draagplichtig is voor de door deze aangerichte schade. Een risico-aansprakelijkheid derhalve van de werkgever, naast de schuldaansprakelijkheid van de werknemer, die er uiteindelijk in kan resulteren dat de werknemer in het geheel geen schade draagt.

Voor beantwoording van de vraag onder welke omstandigheden de interne accountant danwel zijn werkgever uiteindelijk draagplichtig is voor een door de interne accountant begane beroepsfout, is, indien aan de overige in het geciteerde artikel genoemde voorwaarden is voldaan, nodig na te gaan welke betekenis het element zeggenschap in lid 1 van artikel 6.3.2.2. N.B.W. heeft en de betekenis van 'de aard van hun verhouding' in lid 3.

Bij het element zeggenschap is kennelijk (mede) gedacht aan het onderscheid tussen formele en materiële dienstbetrekking (zie de memorie van antwoord: uitzendkrachten). Met betrekking tot de interne accountant zijn twee opvattingen mogelijk:

- hij is formeel in dienst van de werkgever maar niet materieel, dit laatste wil zeggen dat de werkgever geen zeggenschap heeft ten aanzien van de inhoud noch de uitvoering van de taak van de interne accountant. Hij treedt in dit geval materieel zelfstandig op.
- hij is formeel en materieel in dienst van de werkgever, de werkgever heeft zeggenschap over de taak alsmede de wijze van uitvoering daarvan door de interne accountant.

Aangezien omtrent de vraag welke de juiste opvatting is jurisprudentie ontbreekt, werken wij beide opvattingen uit.

Indien slechts een formele dienstbetrekking met de werkgever bestaat, treedt de interne accountant zelfstandig op en is derhalve zelfstandig en met uitsluiting van zijn werkgever aansprakelijk voor door hem begane beroepsfouten. Dit impliceert dat de wetgever hem kennelijk zelfstandig verantwoordelijk acht voor zijn werkzaamheden, hetgeen naar onze mening aansluit op het bepaalde in artikel 19 GBR.

In deze opvatting lijkt het aan te bevelen dat interne accountants zich tegen aansprakelijkheid uit hoofde van beroepsfouten verzekeren.

Overigens zou dit inhouden dat een situatie ontstaat, gelijkend op die welke naar onze mening zou moeten gelden voor het gebruik van werkzaamheden van een derde-openbare accountant.

Indien zowel een formele als een materiële dienstbetrekking met de werkgever bestaat, is de werkgever naast de interne accountant aansprakelijk. Volgens artikel 6.3.2.2. lid 3 behoeft de interne accountant dan slechts (mede) de schade te dragen in geval van zijn opzet of bewuste roekeloosheid. De wetgever is er in casu kennelijk vanuit gegaan dat van zelfstandige verantwoordelijkheid geen sprake is. Naar onze mening dient de externe accountant zich in die situatie zo op te stellen dat hij de volledige verantwoordelijkheid kan dragen zonder op de eigen verantwoordelijkheid van de interne accountant te steunen.

In de geschetste situatie sluit artikel 19 GBR niet aan op het civiele recht. Het laatste deel van de slotzin van artikel 6.3.2.2. lid 3: 'mede gelet op de aard van hun verhouding uit de omstandigheden van het geval anders voortvloeit' is onzes inziens hier alleen van toepassing indien de materiële dienstbetrekking ontbreekt. De memorie van antwoord bij het N.B.W. geeft slechts een summiere toelichting op dit artikel en vermeldt als voorbeeld de directeur van een B.V. In dat geval ontbreekt een materiële dienstbetrekking.

Wij zijn van oordeel dat met betrekking tot de interne accountant zowel een formele als materiële dienstbetrekking aanwezig is, aangezien een volledige autonomie ten aanzien van de uitoefening van zijn taak ontbreekt.

6. Conclusies en aanbevelingen

De aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad is, zoals besproken, de aan-

sprakelijkheid met potentieel de grootste schadeclaims en ook het grootste aantal gelaedeerden. Behalve de hierna te bespreken maatregelen ter verkleining van de kans op beroepsfouten zijn er weinig mogelijkheden zich hiertegen te beschermen. Doorgaans wordt voor dit risico een verzekering gesloten. Wellicht dat artikel 6.3.2.12. N.B.W., waarin de mogelijkheid is voorzien voorzover het gaat om de risico-aansprakelijkheid, deze bij Algemene Maatregel van Bestuur, te matigen tot hetgeen redelijkerwijs door de verzekering kan worden gedekt, gedeeltelijk uitkomst zal bieden. De beroepsorganisatie zal zich te zijner tijd voor een dergelijke maatregel sterk moeten maken.

Ten aanzien van de contractuele aansprakelijkheid wordt opgemerkt dat de contractuele relatie tussen accountant en cliënt veelal niet schriftelijk wordt vastgelegd. Gezien het feit dat misverstanden kunnen ontstaan omtrent de juiste inhoud van de overeenkomst en de wederzijds daaruit voortvloeiende rechten en verplichtingen (met name daar waar het gevaar dreigt dat de cliënt op grond van zijn interpretaties van de overeenkomst de accountant verplichtingen oplegt waaraan de accountant op grond van de GBR niet kan voldoen) lijkt duidelijkheid vooraf gewenst. Dit zou door een overeenkomst kunnen geschieden in de vorm van wat in de Angelsaksische literatuur bekend staat als 'engagement-letter'. In deze overeenkomst worden alle facetten van de relatie tussen accountant en onderneming geregeld. In een dergelijke overeenkomst zou een exoneratieclausule kunnen worden opgenomen. Dit is een bepaling waarin de accountant zich vrijtekent voor aanspraken door zijn opdrachtgever. In de Amerikaanse literatuur komen dergelijke clausules niet voor. Het Duitse beroep kent ze wel. Wij menen dat het maatschappelijk verkeer in Nederland - en daarmee de individuele beroepsbeoefenaar - nog niet toe is aan een dergelijke regeling. Slechts indien, zoals in Duitsland, vanuit het beroep contact wordt gezocht met het bedrijfsleven teneinde hieromtrent tot een regeling te komen, lijkt ons de kans op een beperking van de aansprakelijkheid langs deze weg mogelijk. Wij menen dat hier dan ook een taak voor de beroepsorganisatie ligt.

Zowel bij contractuele aansprakelijkheid als aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad is de oorzaak de beroepsfout die door de accountant is begaan. De enige echte mogelijkheid tot voorkoming van deze aansprakelijkheid is de voorkoming van de beroepsfout. Zoals in het voorgaande is uiteengezet kunnen twee aspecten van beroepsfouten onderscheiden worden: het gebrek aan zorg en het gebrek aan bekwaamheid.

Hoewel zorg in beginsel een zaak is van mentale instelling kan toch ook via de kantoororganisatie bereikt worden dat aan iedere cliënt voldoende zorg wordt besteed. In het recente verleden is onder de naam 'kwaliteitsbewaking'³ veel aandacht besteed aan de interne organisatorische maatregelen, die tot een goede 'zorg' voor cliënten moet leiden. Duidelijk is dat register-accountants gezien de snelle ontwikkelingen (denk aan jaarrekeningenrecht) op hun vakgebied ervoor moeten zorgen bij te blijven onder meer door het bijhouden van vakliteratuur, door studie en door op gezette tijden deel te nemen aan scholingsprogramma's.

Ten aanzien van dit aspect verkeert het accountantsberoep in vergelijking

met vele andere vrije beroepen in de gelukkige omstandigheid binnen de eigen beroepsorganisatie een orgaan te hebben, te weten: Voortgezette Educatie Registeraccountants (VERA), dat op alle vaktechnische gebieden zeer frequent cursussen organiseert.

Ook hebben vele grotere accountantskantoren eigen bijscholingsfaciliteiten die in dit kader erg nuttig zijn.

Naast bijscholing van de individuele beroepsgenoot kan het peil van de totale know-how binnen een accountantskantoor zijn betekenis hebben. Indien men de know-how centraliseert is de mogelijkheid aanwezig voor iedere individuele beroepsgenoot binnen de organisatie in zijn specifieke omstandigheden snel en adequaat op situaties te reageren en aldus ook ten aanzien van specifieke problemen bij te blijven.

Literatuur

1. Mr. C. Boertien, De civielrechtelijke aansprakelijkheid van de openbare accountants naar Engels en Nederlands recht, Zwolle (diss. V.U. 1962).
2. Prof. Mr. C. A. Boukema, De tuchtrechtspraak N.I.v.R.A., M.A.B. november 1973.
3. J. A. Burggraaff, De rechtsvorm van het accountantskantoor, M.A.B. maart 1971.
4. Prof. A. B. Frielink, De GBR verklaard, Kosmos Amsterdam.
5. Gedrags- en beroepsregels registeraccountants.
6. Mr. D. W. O. A. Grosheide, Tucht recht en civielrecht - een ongelukkige verhouding, T.V.V.S. 1980 nr. 8.
7. Mr. G. H. A. Grosheide, De civielrechtelijke aansprakelijkheid van den accountant volgens Nederlands recht, M.A.B. mei 1928.
8. Groupe d'Etudes des Experts Comptables de la CEE, Memorandum over de aansprakelijkheid van de controleurs van de jaarrekening zoals geregeld in de tweede, derde en vijfde richtlijn, Journal UEC 1-10-'74.
9. Jurisprudentie van de Raad van Tucht en Raad van beroep van het N.I.v.A. en het N.I.v.R.A.
10. Mr. Dr. H. D. M. Knol, De aansprakelijkheid van den accountant, De Naamlooze Vennootschap september 1940.
11. Mr. Dr. H. D. M. Knol, Jurisprudentie inzake de accountant, M.A.B. mei 1950.
12. Mr. Dr. H. D. M. Knol, De verantwoordelijkheid van den accountant, De Naamlooze Vennootschap juni 1940.
13. Drs. J. F. Leeuwerik, Civielrechtelijke aansprakelijkheid van de accountant in Europees perspectief, De Accountant oktober 1978.
14. Prof. Mr. J. M. M. Maeijer, De aansprakelijkheid voor handelingen van een medisch team, Nederlands Juristenblad 15 augustus 1970.
15. Mr. J. P. Michiels van Kessenich, Beroepsfouten, Tjeenk Willink Zwolle.
16. Mr. B. Moret, Civielrechtelijke aansprakelijkheid van den Accountant, De Naamlooze Vennootschap oktober 1938.
17. Mr. Drs. J. J. Nagelkerke, De beroepsaansprakelijkheid van de accountant, De Naamlooze Vennootschap juli/augustus 1977.
18. Mr. J. H. Sluijter, De tuchtrechtspraak, M.A.B. september 1974.
19. Mr. P. M. Storm, Onrechtmatige Daad, N.I.v.R.A.-geschrift nr. 23, actueel vermogensrecht, Hoofdstuk 2.
20. J. B. M. Vrencken, Beroepsaansprakelijkheden, Advocatenblad 1973 53-10.
21. Mr. F. van Waardenburg, Vaktechnische verantwoordelijkheid en civielrechtelijke aansprakelijkheid, inleiding tijdens het Belgisch-Nederlands Seminar.
22. Mr. P. A. Wessel, De beroepsaansprakelijkheid van de registeraccountant, De Accountant juli/augustus 1974.
23. Mr. W. Westbroek, De besloten vennootschap en de beroepsaansprakelijkheid, De Naamlooze Vennootschap februari/maart 1974.

Noten

1. *Rechtbank Rotterdam 7-1-1918 (N.J. 1919, 927)*
Rechtbank Utrecht 2-10-1940 (N.J. 1941, 608)
Rechtbank Rotterdam 1-11-1940 (N.J. 1941, 612)
Rechtbank 's-Gravenhage 23-12-1948 (N.J. 1949, 299)
Rechtbank 's-Gravenhage 4-2-1977.
2. Artikel 6.3.2.2. N.B.W. luidt als volgt:
 1. *Voor schade, aan een derde toegebracht door een fout van een ondergeschikte, is degene in wiens dienst de ondergeschikte zijn taak vervult aansprakelijk, indien de kans op de fout door de opdracht tot het verrichten van deze taak is vergroot en degene in wiens dienst hij stond, uit hoofde van hun desbetreffende rechtsbetrekking zeggenschap had over de gedragingen waarin de fout was gelegen.*
 2. *Stond de ondergeschikte in dienst van een natuurlijke persoon en was hij niet werkzaam voor een beroep of bedrijf van deze persoon, dan is deze slechts aansprakelijk, indien de ondergeschikte bij het begaan van de fout handelde ter vervulling van de hem opgedragen taak.*
 3. *Zijn de ondergeschikte en degene in wiens dienst hij stond, beiden voor de schade aansprakelijk, dan behoeft de ondergeschikte in hun onderlinge verhouding niet in de schadevergoeding bij te dragen, tenzij de schade een gevolg is van zijn opzet of bewuste roekeloosheid of, mede gelet op de aard van hun verhouding, uit de omstandigheden van het geval anders voortvloeit.'*
3. *NlvRA najaarsconferentie 1981.*